Selmun u t-Tieni Gwerra Dinjija

Jeffrey Sammut B. Educ (Hons) History & E.M.Y.

Selmun, minkejja ċ-ċokon u l-iżolament tiegħu, ġie nvolut ukoll fit-Tieni Gwerra Dinjija. Għall-ftit bdiewa tal-post, il-gwerra fissret żmien ta' biża u taqlib li żgur ħalla effett fuq il-ħajja kwieta ta' dawn in-nies li kienu mdorrijin jgħixu fil-ħemda u s-skiet, bilkemm jaraw ruħ f'dan il-post mwarrab.

Il-Fortizza Campbell

L-Ingliżi tefgħu ħarsithom lejn Selmun fl-1937, meta ddeċidew li fil-post imsejjaħ il-Blata jibnu batterija għal żewġ kanuni 6 inch (aktar tard żiedu ieħor) biex ikunu jistgħu jipproteġu l-bajja ta' San Pawl il-Baħar minn attakk mill-baħar. Peress li l-biża' li l-attakki fuq Malta setgħu jsiru mill-ajru wkoll permezz tal-bombi, il-ħajt ta' madwar din il-fortizza ġie mibni jixbaħ il-ħitan tas-sejjieħ tal-madwar. Dan sar biex ma tantx ikun jidher mill-ajru. Il-bini ta' ġo fiha ma nbeniex qrib xulxin biex l-għadu jsibha aktar diffiċli li jolqtu. Madwar il-fortizza nbnew ukoll postazzjonijiet tal-*machine guns* kif ukoll tas-*searchlights*.

Il-bini ta' din il-fortizza ġab xogħol għan-nies tal-madwar. Niftakar in-nannu tiegħi Karmnu Vella jgħidli li kien wieħed mill-bennejja tal-ħajt li jdawwar il-fortizza. Pawlu Vella tal-Blaj isemmi li kuntrattur mir-Rabat kien daħħlu jaħdem miegħu jħaffru fix-xagħri biex jaraw fejn l-aħjar li kellhom jinbnew il-postazzjonijiet tal-kanuni. F'xi postijiet sabu blat iebes ħafna f'xi 20 pied taħt l-art waqt li f'postijiet oħra sabu t-tafal. Għamel xi tliet ġimgħat fuq dan ix-xogħol.

Ta' min isemmi li fejn inbniet il-fortizza kien hemm għadd ta' rziezet. Dawn kollha twaqqgħu mill-Ingliżi u bħala kumpens, il-bdiewa ngħataw kmamar li għadhom jeżistu sal-lum hekk kif taqbeż il-palazz, int u dieħel mit-triq lejn il-fortizza.

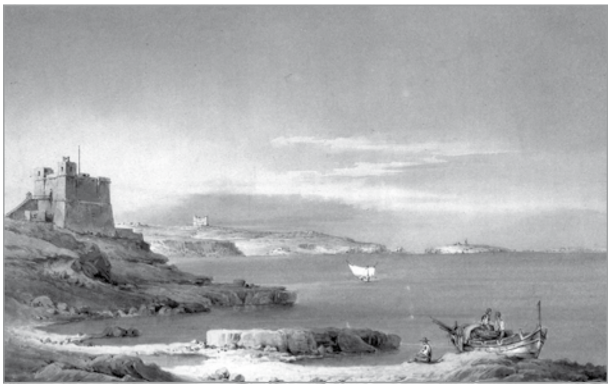

Pittura li turi l-irziezet (ara vleġġa) li tneħħew biex inbniet il-Fortizza Campbell.

Il-Fortizza Campbell fil-Gwerra

Campbell kienet mgħammra b'radar qawwi li kien kapaċi juri fuq l-i*screen* tiegħu l-biċċiet tal-baħar minn Għawdex sal-Port il-Kbir, anke bil-lejl. Ta' min ifakkar li madwar il-fortizza kien hemm is-*searchlights* li setgħu jdawlu l-baħar ħalli jikxfu l-vapuri tal-għadu li kienu fil-qrib. Il-qawwa ta' dan ir-*radar* kienet twaqqaf l-arloġġi tal-idejn tas-suldati kif ukoll dawk li kienu mdendlin mal-ħitan fil-bini tal-fortizza. Allura s-suldati li kien għaddielhom ix-xift kienu jindunaw li kien sar il-ħin meta jaraw lil sħabhom ġejjin jibdluhom.

Ir-radar tal-Fortizza Campbell. Ritratt: Tony Grima.

Kien isir taħriġ kull tant żmien biex is-suldati li kienu jħaddmu u jisparaw dawn il-kanuni jkunu lesti għal kull attakk. Taħriġ minnhom sar fit-3 ta' Lulju, 1940, bejn id-9.00 ta' filgħodu u s-1.00 ta' wara nofsinhar. Il-pulizija kienet tavża minn jiem

Wieħed mill-kanuni 6 inch tal-Fortizza Campbell.

qabel ma' kien isir dan l-isparar biex ħadd ma jersaq b'dgħajjes lejn l-inħawi tal-fortizza. L-isparar aktarx kien isir lejn *targets* apposta miġbuda minn laneċ. Niftakar lil Ninu Gauci (ta' Fonz) jgħidli li wieħed mis-suldati tant kemm kellu mira tajba li kien kull darba jaqta' l-ħabel ta' bejn it-target u l-lanċa. Sakemm jerġa' jintrabat kollox, is-suldati kienu jieħdu ftit tal-mistrieħ! Fl-aħħar l-Ingliżi ma ħallewhx jispara iżjed waqt it-taħriġ! Dan is-suldat kien Ġamri Vella, li minħabba l-kapaċità kbira li kellu fl-isparar offrewlu li jlaħħquħ maġġur. Iżda dan irrifjuta u minflok talab li tingħata għajnuna lis-sitt ulied li kellu, peress li kien romol ta' 36 sena.

Fis-17 ta' Mejju 1942, ir-*radar* wera li kien hemm xi laneċ żgħar 'il barra mill-kosta. Fis-1.20 ta' filgħodu, minn Campbell intlemħu erba' *E-boats* (laneċ veloċi Ġermaniżi) mexjin b'ħeffa kbira lejn it-Tramuntana. Inxtegħlu s-*searchlights* u l-kanuni laħqu sparaw fuqhom żewġ balal qabel ma' għebu mid-dija tad-dawl. Iżda baqgħu jidhru fuq ir-radar u ftit wara s-suldati ndunaw li l-*E-boats* kienu daru lura u bdew joqorbu lejn il-Port il-Kbir. Il-fortizzi ta' madwar il-portijiet fetħu n-nar fuqhom u waħda mil-laneċ intlaqtet u għerqet.

Il-Fortizza kemm-il darba rċeviet rapporti li kien hemm xi sottomarini jew laneċ fil-viċin. Xi drabi, is-suldati talbu permess biex jisparaw fuqhom iżda sakemm il-permess kien jasal, dawn ikunu laħqu sparixxew. Kien jeħtieġ permess minħabba li dawn setgħu kienu biċċiet tal-gwerra Ingliżi!

Pilota Ingliż jirrakkonta inċident stramb li ra jseħħ meta kien għall-mistrieħ f'dar tal-villeġġatura li kien hemm f'San Pawl il-Baħar. F'din id-dar, il-piloti Ingliżi setgħu jieħdu ftit tan-nifs mill-istress tal-gwerra. Denis Barnham ra erba' ajruplani ME 109's (ajruplani tal-ġlied Ġermaniżi) jgħoddsu fuq il-gżejjer ta' San Pawl. Innota li quddiemhom kien hemm Hurricane (ajruplan tal-ġlied Ingliż) li beda jagħmel minn kollox biex jevita lill-erba' ajruplani Ġermaniżi li bdew jiġru warajh.

Mid-dehra, il-pilota Ingliż bi bravura kbira rnexxielu jevita lill-għadu u sakemm il-Ġermaniżi setgħu jdawru l-ajruplani tagħhom biex ikomplu jiġru warajh, kien pront tbaxxa lejn l-art biex iżid il-veloċità u jkun jista' jaħrab. Iżda f'dak il-mument, il-kanuni ta' kontra l-ajruplani li kien hemm fejn il-fortizza Campbell sparaw fuqu, waħda mill-ġwienaħ tal-ajruplan tqaċċtet u l-Hurricane Ingliż sploda fuq il-blat. Ħelisha mill-għadu u qatluh sħabu stess! Inċidenti bħal dawn kienu jiġru aktar ta' spiss milli wieħed jista' jaħseb. Bejn bil-biża' u bejn bl-eċitament, kienu ħafna li l-ewwel jisparaw u mbagħad wieħed jara!

Is-Sunderlands fil-Bajja Tal-Mistra

L-Ingliżi kellhom żewġ ajruplani tat-tip Sunderland fil-bajja tal-Mistra. Dawn l-ajruplani kbar setgħu jinżlu fuq l-ilma u kienu jintużaw kemm kontra s-sottomarini Ġermaniżi kif ukoll biex isalvaw piloti li jispiċċaw fil-baħar.

Dawn is-Sunderlands ma damux ma spiċċaw fil-mira tal-Ġermaniżi. Fis-7 ta' Marzu, 1941, żewġ ME 109's niżlu jimmaxingjaw dawn l-ajruplani. Is-surġent Allen Jones, li kien għassa fuq wieħed mis-Sunderlands, beda jispara fuq l-għadu bil-*machine-gun* imma ntlaqat minn *bullet* u baqa' mejjet fuq il-post. L-ajruplani Ingliżi ma tantx ġratilhom ħsara u tħallew il-Mistra.

Iż-żewġ Sunderlands fil-bajja tal-Mistra.

Tlett ijiem wara, il-Ġermaniżi reġgħu attakkawhom. Din id-darba, Sunderland minnhom ħa n-nar u minkejja li sar minn kollox biex in-nar jintefa', in-nar ma setax jiġi kkontrollat. L-ajruplan ġie miġbud 'il barra fejn spiċċa biex għereq. L-ieħor tar lejn Kalafrana u dak kien it-tmiem tas-Sunderlands fil-Mistra.

Laneċ tas-salvataġġ fil-bajja ta' San Pawl

Fil-bajja ta' San Pawl kien ikun hemm laneċ tas-salvataġġ jew HSL's (*High Speed Launch*) li xogħlhom kien li jsalvaw piloti kemm Ingliżi kif ukoll tal-għadu li kienu spiċċaw ġol-baħar. Is-suldati tar-RAF (*Royal Air Force*) li kienu fuq dawn il-laneċ għaddew minn ħafna avventuri. Ġrajja minnhom seħħet fl-10 ta' Ġunju, 1942.

L-uffiċjal pilota Innes kien qed itajjar *Spitfire* (ajruplan tal-ġlied Ingliż) meta balla ta' kanun ta' ajruplan Ġermaniż laqtitlu l-magna. Innes tilef il-

HSL 107 dieħla lura fil-port ta' San Pawl il-Baħar.

kontroll tal-ajruplan li għodos b'veloċità qawwija lejn il-baħar.

Il-pilota ma setax joħroġ mill-ajruplan imma b'xorti tajba għalih, l-*iSpitfire* nqasam f'biċċiet u b'hekk Innes sab ruħu mdendel bil-paraxut u ftit wara jgħum f'nofs ta' baħar.

Sħabu l-piloti l-oħra li kienu raw x' ġara għamlu rapport u l-HSL 107 telqet minn San Pawl il-Baħar biex tipprova ssib lil dan il-povru pilota. Il-lanċa kellha triq twila, 25 mil. Hekk kif waslu fl-inħawi, is-suldati nnutaw li fil-wiċċ tal-baħar kien hemm xi tifrik u żlieġa taż-żejt li kien ħareġ mill-ajruplan. Peress li kien hemm żiffa riħ ġmielha u l-pilota ma kien jidher imkien, il-lanċa bdiet tfittex lill-pilota taħt ir-riħ peress li l-kurrent aktarx kien ħadu 'l bogħod.

Il-ħin beda jagħmel ġmielu meta f'daqqa waħda, wieħed mis-suldati ra tikka sewda fil-wiċċ. Saqu għal fuqha u minflok il-pilota sabu mina tgħum fil-wiċċ tal-baħar. Għalhekk iddeċidew li jisploduha. Iżda minkejja li sparaw kemm kellhom munizzjon lejn il-mina u laqtuha kemm-il darba, din ma setgħet tieħu b'xejn!

Sadanittant, Innes, li kien fil viċin, ħa r-ruħ xħin ra l-lanċa riesqa lejh iżda ma tantx dam jifraħ xħin din waqfet u n-nies ta' fuqha ħarġu l-armi u bdew jisparaw lejn il-baħar! Xħin ra l-mina kien jaf li jekk din tisplodi, hu kien jispiċċa trietaq bil-blast tagħha! Imma fl-aħħar, xi ħadd fuq il-lanċa rah ixejjer u s-suldati nsew il-mina u salvawh! Ta' min isemmi li sa tmiem il-gwerra, HSL 107 salvat b'kollox 85 pilota.

Bombi f'Selmun

Il-Maġġur Sant Cassia li fil-gwerra kien jieħu ħsieb il-Palazz ta' Selmun jiftakar li fis-sajf tal-1942, ajruplan Ġermaniż tefa' bomba li ġiet fix-xagħra wara t-tverna ta' Peppina (dak li llum huwa ċ-ċentru tal-Viżitaturi ta' Selmun). Din it-tverna kienet ħanut tal-inbid fejn ħafna suldati li kienu Campbell kienu jgħaddu siegħa żmien. Il-bomba ġennet in-naħal li kien fil-qolol wara t-tverna u dan spiċċa jdur ma' kullimkien!

Jista' ikun li rapport li sar nhar 24 ta' Marzu, 1942, li fil-Palazz ta' Selmun u fil-kappella kienu

Żewġ marki tal-balal 20mm fuq il-kappella tal-Palazz. Dawn ġew sparati minn ME 109. Balla oħra laqtet il-pittura ġol-kappella.

nkisru xi sitt ħġiġiet bil-blast ta' bomba (ħsara ta' £0.18.0) qiegħed jirreferi għal dan l-istess każ.

Darb'oħra, ME 109 spara fuq il-faċċata tal-Palazz. Waħda mill-balal daħlet fil-kappella u għamlet tiċrita fil-pittura tal-Madonna tar-Redenzione ta' Antoine de Favray. Il-marki tal-balal 20mm mal-ħajt tal-Palazz għadhom jidhru sal-lum!

Xi bombi li waqgħu fit-22 ta' Frar, 1942 ukoll għamlu xi ħsara fl-inħawi ta' Selmun. Ir-razzett ta' Salvu Cauchi, Toni Borg, Ġamri Vella u Toni Vella li kien jinsab il-Blata, Selmun, sofra xi ħsarat f'xi injam li kien hemm fuq barra filwaqt li 36 ħġieġa nkisru bil-blast. Xi klieb tal-kaċċa ġew midruba jew maqtula. Stima tal-ħsarat laħħqet £7.16.0

Fl-istess ġurnata, bomba fl-Imġiebaħ faqgħet seba' xorok u travu f'razzett, għamlet 7 qasab tul ħsara fil-kisi tal-bejt u ġarrfet 60 qasba ħitan tas-sejjieħ. Il-ħsara laħqet is-somma ta' £87.5.0. L-għelieqi ta' Toni Borg, f'Tal-Merħla, Selmun ukoll spiċċaw bil-ħitan imġarrfa kif ukoll b'ħames ħofriet kbar li kellhom jimtlew. Il-ħsarat kienu jlaħħqu £32.0.0.

Xi kuntratturi kienu jsewwu l-ħsara magħmula mill-bombi tal-għadu. Il-Gvern Ingliż kien iħallas lill-ħaddiema u għalhekk is-sid ma kien joħroġ xejn minn butu. Fis-sajf tal-1942, il-kuntrattur Ġamri Vella għamel xogħol ta' tiswija fl-Imġiebaħ f'kanali tal-ilma tul ta' 22 pied, mela żewġ ħofriet kbar u bena 25 qasba ħitan tas-sejjieħ. Tħallas £47.0.0 għal dan ix-xogħol. Il-Kuntrattur Paul Vella ta' 3, Selmun Road, tella' 5 qasab ħitan tas-sejjieħ u bena xi kanali ġodda għall-ilma f'art li kellu K.Abela f'Għajn Tuffieħa. Tħallas £4.19.0 għal dan ix-xogħol li tlesta f'Diċembru tal-1944.

Bini ta' xelters

Selmun insibu bosta xelters, kemm viċin it-toroq kif ukoll qrib l-irziezet u l-għelieqi. Xi xelters tħaffru minn Feliċ Fenech (*skilled labourer*), Franġisk Micallef (*miner*) u Franġisku Micallef

(*boy labourer*) li ħaffru x-xelters f'Selmun filwaqt li Klement Borġ (*miner*), Iżakk Attard (*miner*) u Toni Abela (*skilled labourer*) ħaffru dawk tal-Imġiebaħ.

Xi drabi kien ikun hemm bżonn li jinqata' xi ġebel, aktarx biex tinbena l-bokka tax-xelters. Għalhekk Toni Borġ (tal-Kbir) tħallas £9.6.0½ għal 893 xiber ġebel filwaqt li Ġamri Vella (tan-Naħlu) tħallas £1.9.0 ta' 116-il xiber kantun li nqatgħu mill-art tagħhom. Dan sar f'Mejju tal-1941.

Il-Gwerra u n-Nies

Ġużeppi Bartolo li fil-gwerra kien għadu tifel, jiftakar li s-suldati tal-kanuni ta' kontra l-ajruplani f'Selmun kienu jħalluhom jilagħbu bl-istess kanuni. Ħalli għalihom idawruh 'l hemm u 'l hawn u jtellgħu u jniżżlu l-kanna, jimmaġinaw li qegħdin jisparaw fuq l-għadu! U xħin jasal ħin it-te, is-suldati kienu jħalluhom imorru fil-kju magħhom ħalli jieħdu huma wkoll biċċa ħobż u ftit te. Min-naħa l-oħra, it-tfal kienu jagħtu lis-suldati xi tin, tadam, dulliegħ u prodotti oħra tar-raba.

Darba minnhom, dan l-istess Ġużeppi kien sejjer mill-iskola sparat lejn id-dar f'Selmun meta suldat fuq ir-rota baqa' dieħel ġo fih. Ġużeppi spiċċa l-isptar f'Santa Venera b'siequ fil-ġibs! Xi nies minn bnadi oħra ta' Malta spiċċaw jgħixu Selmun biex jeħilsu mill-qilla tal-bombi tal-għadu. Fost dawn ir-refuġjati kien hemm Ġorġ Zammit. Meta dan kiteb 'Mid-Dinja ta' Wenzu u Rożi', ma naqasx li jsemmi l-Imġiebaħ u Selmun fl-istejjer tiegħu.

L-Invażjoni ta' Sqallija

Meta l-Afrika ntrebħet, l-alleati bdew jaħsbu biex jinvadu lil Sqallija. Għalhekk iddeċidew li jagħmlu l-port ta' San Pawl aktar sigur ħalli ġo fih ikunu jistgħu jankraw il-vapuri li kienu se jużaw fl-invażjoni. Għamlu xbieki kbar tal-azzar fid-daħla tal-port biex l-ebda sottomarin ma seta' jidħol jew jispara xi *torpedo* lejn il-vapuri ankrati fil-port. Bejn Selmun u l-gżejjer ta' San Pawl għarrqu *destroyer*, l-HMS Kingston, biex l-għadu ma jkunx jista' jgħaddi minn hemm.

Dan id-*destroyer* kellu storja interessanti. Ħa sehem fil-qirda ta' żewġ sottomarini Taljani, iġġieled qrib Kreta, u kien involut f'battalja kontra l-flotta Taljana. Kien hemm li balla *15 inch* Taljana ħalliet dan il-vapur wieqaf fl-ilma. B'magna minnhom vampa nar u bl-ilma fil-*boilers*, dan il-vapur rnexxielu jasal Malta fejn iddaħħal f'baċir għat-tiswija. Iżda fil-11 ta' April, 1942, il-bombi tal-għadu għarrquh fil-baċir. F'Ġunju 1943, inġibed lejn il-gżejjer ta' San Pawl u ġie mgħarraq bejn Selmun u Selmunett. Dan baqa' hemm sakemm fis-snin 50, xi Taljani żarmawh għall-iskrapp.

Meta qorbot l-invażjoni ta' Sqallija, fl-inħawi

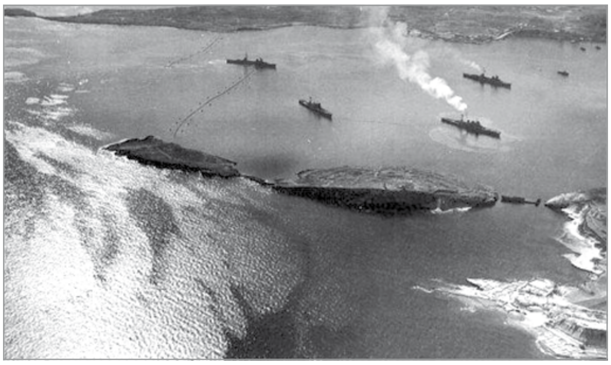

Il-flotta Taljana fil-port ta' San Pawl. Jidhru t-torpedo nets jagħlqu l-port kif ukoll HMS Kingston mgħarraq bejn il-gżejjer u Selmun.

ta' Selmun kien hemm eluf ta' suldati fil-kampijiet ilestu biex jirkbu l-vapuri li kellhom jeħduhom lejn l-għadu fi Sqallija. Meta fid-9 ta' Lulju, 1943, dawn is-suldati ġew ordnati biex jirkbu fuq il-vapuri, setgħu jieħdu magħhom biss l-affarijiet essenzjali. Allura, l-għada, ix-xagħri ta' Selmun sebħu mimlija gvieret, bottijiet tal-ikel, platti u mitt ħaġa oħra. Xi wħud mill-bdiewa ġabru li setgħu imma l-maġġoranza ma missew xejn, jew għax beżgħu jew għax qisuh bħala serq. Wara Sqallija mess lill-Italja u hekk kif l-ewwel suldati bdew neżlin fil-bajjiet tan-naħa t'isfel tal-peniżola Taljana, l-Italja ċediet. Il-flotta Taljana ħarġet mill-portijiet u salpat lejn Malta biex iċċedi. Xi biċċiet tal-gwerra Taljani daħlu fil-port ta' San Pawl, u tefgħu l-ankri taħt il-ħarsa tal-Palazz ta' Selmun.

Konklużjoni

Kif rajna, it-taqlib tat-Tieni Gwerra Dinjija ħalla l-effett tiegħu fuq il-ħajja tal-ftit bdiewa f'Selmun. Minkejja dan, hekk kif għaddiet il-gwerra, kollox kompla bħas-soltu. Kellu jkun il-progress li rnexxielu jagħmel dak li l-gwerra ma għamlitx, joqtol is-skiet, il-paċi, u l-ambjent tal-inħawi. Mhux l-għadu imma aħna l-Maltin stess li qlibna l-ħitan tas-sejjieħ, ftaħna toroq fejn darba kien hemm għelieqi u ferrixna ż-żibel tagħna u terrapien fejn darba kien hemm biss xagħri u blat. Min kellu jobsor!

Bibliografija

Spiteri C Stephen (1996), *British Military Architecture in Malta*, Valletta.

Galea Frederick (2002), *Call Out*, Bieb Bieb Publications

Borg Paul P. (2010) *Quest for Identity*, Printit Ltd

Borg Paul P. (1989) *Selmun u l-inħawi*, Bugelli Publications

Debono Charles (2014) *Wartime Mellieħa Vol1*, A&M printing

Barnham Denis (2013) *Malta Spitfire Pilot*, MPG Printgroup

Rollo Denis (1999) *Guns and Gunners of Malta*, Union Print

Muscat Jimmy (2015) *Il-Mellieħa – Lemħa lejn Ġrajjietha*, Printit Ltd

Pitazzi tal-PWD (Public Works Department) 1941-1947 li juru ħsarat li saru bil-bombi tal-għadu fil-Mellieħa u l-inħawi. Kollezzjoni privata ta' Ernest Vella.

Maryanne Vella (2014) *Suldat Mellieħi li għamel unur lill-Art Twelidu, Ġamri Vella, magħruf 'Is-Suldat'* fil-magażin *Il-Mellieħa*, Mejju 2014